

Jan Draus

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1939-1944

Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności 7, 105-128

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan DRAUS

UNIwersytet JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE W LATACH 1939–1944

I. Okupacja sowiecka (1939–1941)

Po zajęciu Lwowa przez Armię Czerwoną Uniwersytet Jana Kazimierza już na początku października 1939 roku wznowił działalność. Funkcję rektora UJK sprawował prof. Roman Longchamps de Berier, zaś prorektora ks. prof. Piotr Stach. Jednakże już 16 października 1939 roku Komitet Centralny KP(b)U mianował nowego rektora w osobie docenta Michajła Iwanowicza Marczenki z Instytutu Historii Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie¹. Wówczas rozpoczęły się prace nad przebudową struktury organizacyjnej Uniwersytetu. Najpierw 29 października 1939 roku zlikwidowano Wydział Teologiczny², którego dziekanem był ks. prof. Adam Gerstmann. Później, z dniem 1 grudnia 1939 roku, w myśl uprzedniej decyzji Rady Komisarzy Ludowych USRR, wyłączono z Uniwersytetu Wydział Lekarski i Oddział Farmaceutyczny, tworząc Lwowski Instytut Medyczny z Wydziałami: Leczniczo-Profilaktycznym i Farmaceutycznym³. Wkrótce zreorganizowano także inne wydziały. Wydział Humanistyczny podzielony został na

¹ A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1998, s. 460.

² Ks. S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945*. Opracował, wstępem i przypisami opatrzył oraz podał do druku ks. Józef Wołczański, Lublin 1993, s. 58; Ks. prof. Piotr Stach podaje, że Wydział Teologiczny zlikwidowano 3 XI 1939 r., zob. Ks. P. Stach, *Wspomnienia*, Ujanowice 1954, mpis, II, s. 101, b.sygn. (Archiwum Metropolii Lwowskiej ob. łac. w Krakowie).

³ T. Cieszyński, *Działalność Wydziału Lekarskiego UJK we Lwowie w czasie II wojny światowej od września 1939 do sierpnia 1944 roku*, „Semper Fidelis”, 1995, nr 2, s. 5.

Wydział Historyczny, posiadający tylko jeden kierunek studiów: historię, oraz Wydział Filologiczny z 4 oddziałami: języka i literatury ukraińskiej, języka i literatury rosyjskiej, filologii słowiańskiej i filologii romańsko-germańskiej. Wówczas trzy przedwojenne polskie katedry literaturoznawcze połączono w jedną Katedrę Historii Literatury, którą kierował prof. Juliusz Kleiner. Utrzymano też Katedrę Języka Polskiego prof. Witolda Taszyckiego. Pozostałe dawne katedry Wydziału Humanistycznego zlikwidowano⁴. W przypadku Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego podzielony on został najpierw na Wydział Matematyczno-Fizyczny i Wydział Przyrodniczy, który z kolei od roku akademickiego 1940/1941 przekształcono w 3 Wydziały: Geologiczno-Geograficzny, Biologiczny oraz Chemiczny. Natomiast Wydział Prawa poddano gruntownej reorganizacji, jako że przedmiotem kształcenia stało się teraz prawo sowieckie. W połowie 1940 roku, po aneksji północnej Bukowiny do ZSRR, z Uniwersytetu w Czerniowcach przeniesiono na Uniwersytet Lwowski Wydział Prawa⁵. Na Uniwersytecie zainstalowano nowe katedry, m.in.: Marksizmu-Leninizmu, Materializmu Dialektycznego i Historycznego, Ekonomii Politycznej, Wychowania Fizycznego, Historii Ukrainy i Historii ZSRR. Jeszcze w grudniu 1939 roku zlikwidowano instytucje samorządowe Uniwersytetu: Senat i Rady Wydziału. W ich miejsce wprowadzono później Rady Naukowe: ogólnouniwersytecką i wydziałowe. Dnia 3 stycznia 1940 roku na wiecu pracowników Uniwersytetowi nadano imię Iwana Franki, co oficjalnie potwierdziła 8 stycznia Rada Najwyższa USRR⁶.

Wraz z reorganizacją struktury Uniwersytetu na wzór sowiecki nastąpiły zmiany programów studiów i w obsadzie kadrowej. Wielu polskich profesorów, zwłaszcza na dawnym Wydziale Prawa i Humanistycznym, zostało zwolnionych, a na ich miejsce sprowadzono Ukraińców, głównie z Kijowa i Charkowa, i częściowo Rosjan. Najczęściej Ukraińcy z Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki we Lwowie objęli wszystkie najważniejsze funkcje uniwersyteckie. Braki kadrowe, powstałe wskutek weryfikacji polskich stopni i tytułów naukowych przez Naczelną Komisję Atestacyjną w Moskwie, próbowano pospieszenie uzupełniać, uruchamiając w październiku 1940 roku studia aspiranckie. Niemniej zdecydowana większość polskich wykładowców z powodu braku alternatywy kadrowej pozostała na Uniwersytecie, pomimo przymusowej indoktrynacji ideologicznej i stopniowego wypierania języka polskiego jako języka wykładowego na rzecz języka ukraińskiego, który został oficjalnym językiem wykładowym. Należy

⁴ J. Starnawski, *Zarys dziejów katedr historii literatury polskiej w Uniwersytecie Lwowskim*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, 1992, z. 2, s. 62-63; A. Głowacki, op.cit., s. 461.

⁵ S. Kalbarczyk, *Polscy pracownicy nauki ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej. Zamordowani – więzieni – deportowani*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001, s. 20-22.

⁶ Portret tegoż Uniwersytetu przedstawia M. Ingot, *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939-1941*, Wrocław 1995, s. 229-257.

wspomnieć, że lokalne władze lwowskie już w styczniu 1940 roku wydały polecenie, aby polscy profesorowie w ciągu tygodnia przeszli na język ukraiński. Ostatecznie po interwencji Wandy Wasilewskiej Stalin wyraził zgodę, aby Polacy nieznający języka ukraińskiego mogli wykładać po polsku. Ale nowy rektor Heorhij Stepanowycz Byczenko (objął funkcję we wrześniu lub w październiku 1940 roku), kontynuujący stopniową ukrainizację Uniwersytetu, 5 marca 1941 roku ostrzegł profesurę polską, że jeśli do września 1941 roku nie przejdzie na język ukraiński, to utraci pracę⁷.

Do depolonizacji Uniwersytetu wiodła także nowa polityka przyjęć na studia. Z jednej strony limity przyjęć, z drugiej preferencje dla młodzieży o tzw. właściwym pochodzeniu społecznym oraz zezwolenie na studiowanie osobom bez matury i wprowadzenie studiów zaocznych spowodowały gwałtowny odpływ polskich studentów z uczelni na rzecz Ukraińców i Żydów. Polska młodzież nie chciała studiować na takim Uniwersytecie, gdzie odbywała się indoktrynacja ideologiczna („pojęcie nauki powiązane z filozofią marksistowską, a dydaktyka z propagandą partyjną”⁸), metody pracy przypominały szkołę średnią i obowiązywał ukraiński język wykładowy. Toteż absolwenci polskojęzycznych szkół średnich nie mieli perspektyw normalnego kształcenia się na polskojęzycznych uczelniach⁹.

Podczas wojny i okupacji sowieckiej Uniwersytet Jana Kazimierza poniósł dotkliwe straty. W Katyniu zginęli: Bolesław Baranowski (asystent chemii), Stefan Drzewicki (dr zoologii), Stefan Kaczmarz (dr matematyki), Zdzisław Kopniak (asystent chemii), Stanisław Postępski (sekretarz UJK). W Charkowie w 1940 roku rozstrzelany został Roman Kałucki, asystent chemii. Aresztowani i wywiezieni do łagrów zostali: Adam Bardecki (dr psychologii), Wojciech Bem (dr ekonomii, zmarł w Workucie w 1941 roku), Józef Brzeski (dr praw i naczelnik wydziału Prokuraturii Generalnej RP we Lwowie), Eugeniusz Doliński (dr nauk lekarskich), Edward Dubanowicz (profesor prawa), Zbigniew Duma-Różycki (dr nauk lekarskich), Stanisław Głąbiński (profesor ekonomii, zmarł w więzieniu w Charkowie 14 VIII 1941 roku), Stanisław Grabski (profesor ekonomii), Kazimierz Grzybowski

⁷ T. Tomaszewski, *Lwów 1940-1944. Pejzaż psychologiczny*, Warszawa 1996, s. 56; S. Kalbarczyk, op.cit., s. 24-33; A. Podraza, *Lvov University in the Years 1939-1945, w: Universities During World War II. Materials of the International Symposium Held at the Jagiellonian University on the 40 Anniversary of „Sonderaktion Krakau”*. Edited by J. Buszko and I. Paczyńska, Kraków 1984, s. 435-438; A. Podraza, *Uniwersytet Lwowski w latach II wojny światowej*, w: *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939-1945*. Pod redakcją I. Stasiewicz-Jasiukowej, wyd. 4, Warszawa 1993, s. 40-57.

⁸ M. Inglot, op.cit., s. 238.

⁹ A. Głowacki, op.cit., s. 465-466; Proces sowietyzacji Uniwersytetu, Politechniki i innych uczelni lwowskich przedstawił Zbigniew S. Olesiak, *O lwowskim środowisku akademickim podczas wojny*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. XLVI, 2001, nr 2, s. 35-53.

(docent prawa), Władysław Hetper¹⁰ (docent logiki, zmarł w 1941 roku), Marian Karpiński (dr praw, zmarł na zesłaniu), Tadeusz Kosiński (dr praw), Leon Kozłowski (b. premier Rządu RP, profesor archeologii), Stanisław Leja (asystent matematyki), Józef Lenczowski (docent nauk lekarskich), Leszek Ossowski (docent filologii słowiańskiej), Stanisław Ostrowski (docent nauk lekarskich, od 1936 roku prezydent Lwowa), Tadeusz Siuta (asystent historii), Stanisław Skrzypek (dr praw), Stefania Skwarczyńska (docent filologii, na zesłaniu od kwietnia do września 1940 roku¹¹), Zdzisław Stahl (docent ekonomii), Wiktor Turek (dr praw), Władysław Wojtowicz (asystent geofizyki i meteorologii). Aresztowani i rozstrzelani w 1941 roku byli: Ludwik Dworzak (profesor prawa), Alfred Laniewski (dr praw), Władysław Mikuszewski (dr praw), Kazimierz Szumowski (docent nauk lekarskich), Aleksandra Valenta (asystent pedagogiki), Zenon Wachlowski (docent prawa). Szczególne represje dotknęły profesora nauk lekarskich Romana Renckiego. Aresztowany w kwietniu 1940 roku, uciekł z więzienia Brygidek we Lwowie w nocy z 23 na 24 czerwca 1941 roku, a więc po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Niedługo cieszył się wolnością. W nocy z 3 na 4 lipca 1941 roku został rozstrzelany w zbiorowej egzekucji lwowskich profesorów na Wzgórzach Wuleckich we Lwowie¹². Ponadto przez 4 miesiące przebywał w więzieniu na Zamarstynowie dr Edward Szpilrajn (Edward Marczewski), matematyk z Uniwersytetu Warszawskiego, który pod koniec grudnia 1939 roku wraz z oddziałem, z którym walczył w kampanii wrześniowej, próbował przedostać się na Węgry w okolicach Czarnohory. Zwolniony został po interwencji profesora Politechniki Lwowskiej i UJK, Stanisława Mazura (matematyka), działacza komunistycznego, wykładającego wówczas na Uniwersytecie Iwana Franki¹³.

II. Okupacja niemiecka (1941-1944)

Wskutek wojny sowiecko-niemieckiej już 30 czerwca 1941 roku Lwów znalazł się pod okupacją niemiecką i tego dnia Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów

¹⁰ O uwolnienie doc. Władysława Hetpera z obozu w Starobielsku zabiegał bezskutecznie u władz sowieckich jego mistrz, prof. Leon Chwistek i prof. Stanisław Mazur. Obydwaj głosili poglądy lewicowe, K. Estreicher, *Leon Chwistek. Biografia artysty (1884-1944)*, Kraków 1971, s. 343.

¹¹ Powróciła z Kazachstanu dzięki staraniom prof. Juliusza Kleinera przy poparciu Wandy Wasilewskiej. Zrewanżowała się prof. Kleinerowi, pomagając mu w ukrywaniu się podczas okupacji niemieckiej do czasu wyjazdu na Lubelszczyznę, por. M. Ingłot, op.cit., s. 256.

¹² A. Bolecki, H. Pierzchała, *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939-1945. Straty osobowe*, Ossolineum 1989, s. 115-147; S. Kalbarczyk, op.cit., s. 204, passim; M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939-1945*, Wrocław 1978, s. 206-285 (lista strat).

¹³ E. Szpilrajn wraz z profesorami Uniwersytetu Warszawskiego, którzy znaleźli się w 1939 roku we Lwowie: Bronisławem Knasterem i Stanisławem Saksem (matematykami),

Stepana Bandery powołała własny rząd krajowy we Lwowie pod kierownictwem Jarosława Stecki, który po kilku dniach, tj. 11 lipca, został przez Niemców aresztowany (premier i kilku ministrów) i przewieziony do Berlina. Jednakże wcześniej, 1 lipca 1941 roku, niemieckie siły bezpieczeństwa wkraczające na Kresy Wschodnie otrzymały rozkaz Reinharda Heydricha, w którym „za grupy szczególnie niebezpieczne dla interesów niemieckich” oprócz Żydów i komunistów uznano inteligencję polską. Choć decyzja o ostatecznym jej losie zapaść miała później, to jednak w poszczególnych przypadkach zezwalano na natychmiastowe zastosowanie wobec niej odpowiednich środków¹⁴. W takiej to sytuacji w nocy z 3 na 4 lipca 1941 roku zgodnie z uprzednio sporządzoną listą proskrypcyjną (prawdopodobnie z udziałem ukraińskich studentów) aresztowano we Lwowie 23 profesorów, a nad ranem 4 lipca zamordowano ich na Wzgórzach Wuleckich. Rozstrzelani zostali: prof. Antoni Cieszyński (Wydział Lekarski UJK), prof. Władysław Dobrzaniecki (Wydział Lekarski UJK), prof. Jan Grek (Wydział Lekarski UJK), prof. Jerzy Grzędzielski (Wydział Lekarski UJK), prof. Edward Homerski (Akademia Medycyny Weterynaryjnej), prof. Henryk Hilarowicz (Wydział Lekarski UJK), prof. Włodzimierz Krukowski (Politechnika Lwowska), prof. Roman Longchamps de Berier (Wydział Prawa UJK), prof. Antoni Łomnicki (Politechnika Lwowska), prof. Stanisław Mączewski (Wydział Lekarski UJK), prof. Witold Walerian Nowicki (Wydział Lekarski UJK), prof. Tadeusz Ostrowski (Wydział Lekarski UJK), prof. Stanisław Pilat (Politechnika Lwowska), prof. Stanisław Progulski (Wydział Lekarski UJK), prof. Roman Rencki (Wydział Lekarski UJK), prof. Włodzimierz Sieradzki (Wydział Lekarski UJK), prof. Adam Sołowij (Wydział Lekarski UJK), prof. Włodzimierz Stożek (Politechnika Lwowska), prof. Kazimierz Vetulani (Politechnika Lwowska), prof. Kasper Weigel (Politechnika Lwowska), prof. Roman Witkiewicz (Politechnika Lwowska) oraz dr Tadeusz Boy-Żeleński. Wraz z profesorami rozstrzelano dodatkowo 17 osób, głównie członków rodzin profesorskich lub współmieszkańców (łącznie 40 osób). Aresztowany wcześniej, gdyż 2 lipca 1941 roku, prof. Kazimierz Bartel (Politechnika Lwowska), były premier Rządu RP, rozstrzelany został 26 lipca. Natomiast aresztowani 11 lipca 1941 roku prof. Stanisław Ruziewicz, matematyk UJK i rektor Akademii Handlu Zagranicznego (w 1939 roku) oraz prof. Henryk Korowicz (Akademia Handlu Zagranicznego) zamordowani zostali 12 lipca¹⁵. Podkreślić także należy, że 11 lipca 1941 roku aresztowano we Lwowie setki młodzieży akademickiej w wieku od 18 do 20 lat, studentów UJK.

zatrudnieni zostali na Uniwersytecie Iwana Franki. Gdy nastąpiła okupacja niemiecka, Szpilrajn i Saks w 1941 roku wyjechali do Warszawy. Saks został zamordowany przez gestapo 23 XI 1942 roku, zaś Szpilrajn (Marczewski) uczestniczył w tajnym nauczaniu w Warszawie, a po wojnie był profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego. Knaster dalszą okupację przeżył we Lwowie, a po wojnie był profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego.

¹⁴ G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000, s. 192.

¹⁵ *Każń profesorów lwowskich. Lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane i opracowane przez Zygmunta Alberta*, Wrocław 1989, s. 355–367, *passim*.

Przewieziono ich do Komendy Milicji Ukraińskiej (ul. Łozińskiego) oraz do więzienia niemieckich sił bezpieczeństwa przy ul. Pełczyńskiej. Około 200 studentów nie powróciło już do swoich domów. Według ocen polskich władz konspiracyjnych, w lipcu 1941 roku zostali oni rozstrzelani¹⁶.

Tragiczny dla polskiego lwowskiego środowiska naukowego lipiec 1941 roku dopełniony został zamknięciem, a następnie likwidacją Uniwersytetu i pozostałych po okupacji sowieckiej instytutów oraz polskich szkół średnich. Formalnie nastąpiło to po oficjalnym wcieleniu Galicji Wschodniej do Generalnego Gubernatorstwa (rozporządzenie Hitlera z 17 lipca 1941 roku) i utworzeniu (piątego) dystryktu galicyjskiego (1 VIII 1941). Jakkolwiek we wrześniu 1941 roku zapowiedziano otwarcie we Lwowie wyższych szkół fachowych bez uprawnień akademickich, dostępnych dla Ukraińców i Polaków, to jednak decyzje w tej sprawie zapadły dopiero wiosną 1942 roku. Wcześniej, gdyż w listopadzie 1941 roku, uruchomiono we Lwowie filię krakowskiego Instytutu Niemieckiej Pracy na Wschodzie (Institut für Deutsche Ostarbeit)¹⁷. Natomiast na początku 1942 roku w Wydziale Głównym Nauki i Nauczania GG w Krakowie postanowiono uruchomić z dniem 1 kwietnia 1942 roku Państwowe Instytuty we Lwowie: politechniczne, medyczne, weterynaryjne, farmaceutyczne, rolnicze i leśne. Instytuty te poddano pod nadzór administracyjny Verwaltungsstelle der Staatlichen Institute in Lemberg (powołany w lutym 1942 roku), którego szefem został Karl Wolfel. Po niespełna dwóch miesiącach funkcjonowania tych instytutów, 20 maja 1942 roku obniżono ich tytułarną rangę z instytutów na Państwowe Kursy Zawodowe (Staatliche Fachkurse in Lemberg)¹⁸. Państwowe Kursy Zawodowe posiadały status szkół państwowych i nieniemieckich. Studenci tych kursów płacili czesne. Jedyne studenci ukraińscy mogli otrzymać stypendia w formie zwolnienia z opłat za naukę. Najwięcej studentów kształciły kursy medyczne (Staatliche Medizinische Fachkurse Lemberg), pod których szyldem kontynuował kształcenie lekarzy były Wydział Lekarski UJK¹⁹. W listopadzie 1942 roku kursy medyczne połączono z kursami farmaceutycznymi i utworzono Państwowe

¹⁶ G. Hryciuk, op. cit., s. 193.

¹⁷ Pracę w tym instytucie podjęło kilku lwowskich naukowców, m.in.: prof. Przemysław Dąbkowski (prawnik), prof. Adam Fischer (etnograf), dr Eugeniusz Słuszkiewicz (orientalista). Ich postawę polskie podziemie uznało za naganną. Zob. G. Hryciuk, op.cit., s. 356; S. Sroka, *Działalność Polaków w Ostinstytut, w: Nauka polska wobec totalitaryzmów w 55 rocznicę wybuchu II wojny światowej. Materiały sympozjum 15-17 IX 1994*, Warszawa 1994, s. 50.

¹⁸ M. Walczak, *Kształcenie na poziomie wyższym we Lwowie (1942-1944)*, „Nauka Polska. Czasopismo poświęcone rozwojowi nauki w Polsce”, 1993, nr 1, s. 108-110; W. Żeleński, *Jawne szkolnictwo wyższe pod okupacją niemiecką we Lwowie*, „Zeszyty Historyczne”, t. 39, Paryż 1977, s. 221-229.

¹⁹ Kwestie te szczegółowo przedstawia prof. Zygmunt Albert, *Lwowski Wydział Lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej 1941-1944*, Wrocław 1975; B. Popielski, W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1939-1944)*, w: *Lwowskie środowisko naukowe...*, s. 58-83.

Medyczo-Przyrodnicze Kursy Zawodowe z oddziałami: medycznym i przyrodniczym, kształcącym farmaceutów. Na drugim miejscu pod względem liczby studentów były Państwowe Kursy Techniczne z 5 oddziałami: architektury, budownictwa, budowy maszyn, chemii, elektrotechniki. Funkcjonowały one na bazie Politechniki Lwowskiej²⁰. Także na fundamencie Wydziału Rolniczo-Lasowego Politechniki Lwowskiej działały Państwowe Kursy Leśne (Staatliche Forstliche Fachkurse) i Państwowe Kursy Rolnicze w Dublanach (Staatliche Landwirtschaftliche Fachkurse)²¹. Państwowe Kursy Weterynaryjne (Staatliche Tierärztliche Fachkurse) były kontynuacją studiów w Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie²². Wszystkie kursy, dające zatrudnienie wielu polskim profesorom, zaś młodzieży możliwość studiowania, zakończyły działalność od kwietnia do lipca 1944 roku. Dnia 27 lipca 1944 roku wkroczyły do Lwowa wojska sowieckie.

W okresie okupacji niemieckiej - oprócz tragicznego lipca 1941 roku - wskutek represji, terroru i zagłady Żydów Uniwersytet Jana Kazimierza poniósł dotkliwe straty. Zamordowani zostali: prof. Maurycy Allerhand (wybitny prawnik, 1942 w obozie w Janowie), doc. Herman Auerbach (matematyk, 1941 Bełżec), doc. Marian Auerbach (filolog klasyczny, 1941 Lwów), doc. Jan Badian (botanik, 1942 Lwów), prof. Adolf Beck (lekarz, 1942 Bełżec), doc. Łucja Charewiczowa (historyk, 17 XII 1943 Auschwitz), prof. Kazimierz Kolbuszewski (historyk literatury, 20 II 1943 Majdanek), dr Paweł Ostern (chemik, 1943 Lwów), doc. Juliusz Schauder (matematyk, 1943 Lwów), o. doc. Atanazy Fic OP (teolog, zg. 1943 od bomby lotniczej we Lwowie). W kampanii wrześniowej poległ doc. Stanisław Klimek, antropolog (13 IX 1939 roku w bitwie pod Ożarowem), zaś w powstaniu warszawskim prof. Roman Małachowski (chemik). Ponadto w latach 1939-1944 zmarło 28 profesorów i pracowników naukowych, m.in.: prof. Władysław Abraham - prawnik (1941), prof. Eugeniusz Artwiński - lekarz (1944), prof. Marian Franke - lekarz (1944), prof. Napoleon Gąsiorowski - lekarz (1941), prof. Kazimierz Tyszkowski - historyk (1940), prof. Franciszek Smolka - papirolog (1942), prof. Adam Fischer - etnolog (1943), prof. Kazimierz Kwietniewski - zoolog (1942 w Warszawie), prof. Hilary Schramm - lekarz (1940), prof. Władysław Kotwicz - orientalista (1944), prof. Adam Bednarski - lekarz (1941), doc. Franciszek Kmierowicz - lekarz (1940 w Krynicy), doc. Stefan Kwiatkowski - lekarz (1944), doc. Robert Quest

²⁰ Zob. R. Szewalski, *Politechnika Lwowska w latach wojny i okupacji*, w: *Lwowskie środowisko naukowe...*, s. 19-40; *Politechnika Lwowska 1844-1945*, Wrocław 1993, passim.

²¹ S. Brzozowski, *Wydział Rolniczo-Lasowy*, w: *Politechnika Lwowska 1844-1945*, Wrocław 1993, s. 430-434.

²² S. T. Sroka, *Nauki weterynaryjne we Lwowie do roku 1945*, Rzeszów 1999, s. 250-255; Z. Larski, K. Milak, *Uczelnia Weterynaryjna we Lwowie w okresie okupacji niemieckiej podczas drugiej wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego”, Seria Historyczna, 1968, z. 5, s. 95-106; Z. Ewy, *Losy Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie w latach 1939-1945*, w: *Lwowskie środowisko naukowe...*, s. 83-98.

- lekarz (1942), doc. Zbigniew Pazdro - prawnik (11 XI 1939), doc. Aleksander Raczyński - prawnik (1941 w Krakowie), doc. Kazimierz Jarecki - romanista (17 XII 1939)²³.

III. Tajne nauczanie akademickie pod okupacją sowiecką

1. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza

Likwidacja Wydziału Teologicznego UJK przez władze sowieckie 29 października 1939 roku nie oznaczała wcale kresu jego działalności. Nie było to możliwe choćby z tego względu, że nadal funkcjonowało Metropolitalne Seminarium Duchowne obrządku łacińskiego we Lwowie, którego rektorem od 1939 roku był ks. prof. Stanisław Frankl. Zgodnie z dotychczasową pragmatyką alumni Seminarium Duchownego, gdzie kształtowali formację duchową, nie mogli być pozbawieni studiów teologicznych i filozoficznych, które odbywali na Wydziale Teologicznym UJK. Toteż ostatni przedwojenny dziekan tego Wydziału, ks. prof. Adam Gerstmann (w porozumieniu z prodziekanem ks. prof. Janem Stepą), na początku listopada 1939 roku przeniósł działalność Wydziału Teologicznego do gmachu lwowskiego Seminarium Duchownego, gdzie w warunkach konspiracyjnych studiowali klerycy. Od tej pory - pomimo zachowania formalnej odrębności - dwie instytucje: Wydział Teologiczny UJK i Seminarium Duchowne funkcjonowały tak, jakby stanowiły jeden organizm²⁴.

Dnia 4 grudnia 1939 roku dekretem Komisarjatu Zdrowia USRS w Kijowie gmach Seminarium Duchownego został znacjonalizowany i przekazany na Dom Studentów Lwowskiego Państwowego Instytutu Medycyny. Wówczas studenci-alumni I roku przerwali studia, zaś pozostałe roczniki rozmieszczono w klasztorach, w parafiach lwowskich oraz domach prywatnych. Nastąpiło rozproszenie seminarium. Wykłady od stycznia 1940 roku odbywały się początkowo w domu Sióstr Boromeuszek (do końca lutego 1940 roku), później w klasztorze Księży Zmartwychwstańców (kryptonim „jedyńka”), częściowo w byłym sierocińcu Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi oraz w parafii św. Marii Magdaleny (kryptonim „dwójka”)²⁵. Ciągłe przemieszczanie się kleryków na wykłady lub wspólne zajęcia seminaryjne było niebezpieczne, gdyż w tym czasie nie wszyscy posiadali sowieckie dowody osobiste (paszporty), co uzależnione było od uzyskania stałego miejsca zameldowania we Lwowie. Ponadto nie wszyscy legitymowali się sfałszo-

²³ A. Bolewski, H. Pierzchała, *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939-1945. Straty osobowe*, Ossolineum, 1989, s. 115-158.

²⁴ Relacja ks. dr. Stanisława Bizunia. W zbiorach autora.

²⁵ Ks. W. Szetelnicki, *Zapomniany lwowski bohater ks. Stanisław Frankl. Z przedmową ks. biskupa Ignacego Tokarczuka ordynariusza przemyskiego*, Roma 1983, s. 83-87.

wanym dokumentem studiowania w instytucjach lwowskich bądź odpowiednim zaświadczeniem lekarskim, które chroniły przed poborem do Armii Czerwonej (roczniki 1917–1919). Później problemy te, chociaż z licznymi przeszkodami, zostały rozwiązane²⁶.

W okresie okupacji sowieckiej Wydział Teologiczny UJK tylko przez niespełna jeden miesiąc funkcjonował legalnie (2–30 X 1939). Później jego profesorowie i asystenci nauczali konspiracyjnie. Dziekanem Wydziału był przez pewien czas ks. prof. Adam Gerstmann, lecz wkrótce jego obowiązki przejął prodziekan, ks. prof. Jan Stepa²⁷, który prowadził zajęcia z filozofii i socjologii. Ponadto nauczali: ks. prof. Adam Gertsmann (teologia moralna), ks. prof. Stefan Skibniewski (filozofia i teologia moralna), ks. prof. Stanisław Szurek (teologia pastoralna i liturgia), ks. prof. Stanisław Frankl – rektor Seminarium Duchownego (dogmatyka), ks. doc. Teofil Długosz (historia Kościoła), ks. doc. Jan Nowicki (prawo kanoniczne), ks. dr Stanisław Bizuń – wicerektor Seminarium Duchownego (teologia fundamentalna, katechetyka i pedagogika), który zastąpił ks. prof. Szczepana Szydelskiego (w listopadzie 1939 roku wyjechał ze Lwowa do Sokołowa Młp.), ks. dr Władysław Komornicki (Pismo św.). Po śmierci ks. prof. Adama Gerstmanna 25 lipca 1940 roku, jego wykłady przejął ks. dr Władysław Poplatek, asystent przy Bibliotece Zakładów Naukowych Wydziału Teologicznego UJK²⁸. Ponadto wykłady z archeologii chrześcijańskiej prowadził prof. Edmund Bulanda²⁹. Podkreślić należy, że w listopadzie 1939 roku, po likwidacji Wydziału Teologicznego, Lwów opuścili: ks. prof. Piotr Stach – biblista (lata okupacji spędził w diecezji tarnowskiej), ks. prof. Józef Umiński – historyk Kościoła (wyjechał do Warszawy), ks. prof. Aleksy Klawek – biblista (wyjechał do Rogóźna) i ks. prof. Szczepan Szydelski (wyjechał do Sokołowa Młp.).

W czasie okupacji sowieckiej tajne studia teologiczne ukończyło 20 alumnów, którzy następnie przyjęli sakrament kapłaństwa. Natomiast w okresie od 20 września do 5 listopada 1939 roku w trybie nadzwyczajnym wyświęcono 23 kleryków³⁰.

2. Tajne wykłady i seminaria

Po zreformowaniu Uniwersytetu im. Iwana Franki na wzór sowiecki, jedną z najbardziej rozbudowanych katedr była Katedra Marksizmu-Leninizmu oraz Katedra Materializmu Dialektycznego i Historycznego. Sprowadzeni „naukow-

²⁶ Abp I. Tokarczuk, *Od Zbaraża do Przemysła*, Michalineum, 1998, s. 102–109.

²⁷ Ze względu na podeszły wiek ks. prof. A. Gerstmanna abp. Bolesław Twardowski kierowanie Wydziałem Teologicznym zlecił ks. prof. Janowi Stepie.

²⁸ Ks. S. Bizuń, op. cit., s. 90–91; Relacja ks. dr. Stanisława Bizunia. W zbiorach autora.

²⁹ G. Mazur, J. Węgiński, *Konspiracja lwowska. Słownik biograficzny*, Katowice 1997, s. 39.

³⁰ Ks. W. Szetelnicki, op.cit., s. 189–203.

cy”, specjaliści od indoktrynacji (w wielu przypadkach byli to przeszkoleni robotnicy), prowadzili wykłady z marksizmu-leninizmu nie tylko dla studentów, ale także dla polskiej profesury. Prof. Eugeniusz Rybka wspomina: „Pamiętam, jak jeden z takich obowiązkowych wykładów prowadził zwykły górnik z Donbasu, kiepsko czytający napisany przez kogoś wykład. A słuchaczami byli wybitni polscy profesorowie... To wszystko było upokarzające. Wiedzieliśmy, że na sali obserwowali nas agenci NKWD, a nawet uniwersyteckiego Komsomołu, w którym rejdził znany Janek Krasicki. Podobnie rzecz się miała ze studentami, z tą różnicą, że dla nich ideologiczne zajęcia prowadzili poważniejsi wykładowcy, z jakimś cenzurem naukowym”³¹.

W sytuacji kiedy na Uniwersytecie postępował proces indoktrynacji, zapanował marksizm-leninizm i wyeliminowano filozofię, dr Izydora Dąmbska, ostatnia asystentka prof. Kazimierza Twardowskiego (1866-1938), i prof. Kazimierz Ajdukiewicz (zięć prof. Twardowskiego) w 1940 roku rozpoczęły konspiracyjne wykłady i seminaria w zakresie filozofii. Uczęszczało na nie ok. 12 studentów, w tym 2 osoby z Wilna, przebywające w tym czasie we Lwowie³². Podkreślić należy, że dr Izydora Dąmbska od początku okupacji sowieckiej zaangażowana była w działalność konspiracyjną nie tylko wojskową, lecz także już w 1939 roku w tajne nauczanie gimnazjalne. Wraz z dr Fryderyką Jarzębińską zorganizowały i prowadziły tajne komplety w zakresie języka polskiego i historii³³. Podobną aktywność konspiracyjną prowadził prof. Kazimierz Ajdukiewicz. Nie zaprzestał jej pomimo kilkudniowego aresztowania w nocy z 9/10 grudnia 1940 roku przez NKWD³⁴.

IV. Tajny Uniwersytet Jana Kazimierza (1941-1944)

Zamknięcie Uniwersytetu przez władze niemieckie w końcu czerwca 1941 roku dramatycznie pogorszyło sytuację zarówno środowiska naukowego, jak i studentów. Profesorowie i wykładowcy uniwersyteccy pozostali bez pracy i środków do życia. Studenci natomiast, zwłaszcza kierunków humanistycznych, pozbawieni zostali możliwości kształcenia. Nielicznym profesorom uniwersyteckim udało się podjąć pracę w szkołach zawodowych, uruchomionych przez Niemców. Prof. Jerzy Kuryłowicz od września 1941 roku został nauczycie-

³¹ Relacja prof. Eugeniusza Rybki. W zbiorach autora.

³² Relacja prof. Izydory Dąmbskiej. W zbiorach autora.

³³ M. Oberc, *Profesor dr Izydora Dąmbska w tajnym nauczaniu*, „Ruch Filozoficzny”, 1978, t. XXXVI, nr 2-4, s. 122; J. Perzanowski, *Izydora Dąmbska (1904-1983)*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Filozoficznego*, pod redakcją Justyny Miklaszewskiej i Janusza Mizery, Kraków 2000, s. 321.

³⁴ Relacja prof. Izydory Dąmbskiej; M. Bartłowa, *Wspomnienia*, „Zeszyty Historyczne”, t. 81, Paryż 1987, s. 58.

lem języka niemieckiego w szkole handlowej; prof. Władysław Orlicz w tej samej szkole uczył rachunków kupieckich, podobnie jak prof. August Zierhoffer, uczeń prof. Eugeniusza Romera³⁵. Ale największą – wydaje się – rolę w przetrwaniu inteligencji lwowskiej, w tym uniwersyteckiego środowiska naukowego, odegrał Instytut Badań nad Tyfusem Plamistym prof. Rudolfa Weigla, który wytwarzał szczepionki przeciwtyfusowe. W instytucie tym ok. 2 tysięcy osób znalazło zatrudnienie w charakterze „karmicieli wszy”, laborantów, preparatorów; otrzymały zarazem ausweis i dodatkowe przydziały żywności³⁶. Tutaj zatrudnieni byli m.in.: prof. Stefan Banach, prof. Eugeniusz Romer, prof. Seweryn Krzemieniewski, prof. Stanisław Hubert, prof. Mieczysław Kreutz, prof. Kazimierz Sembrat, a także Zbigniew Herbert (pisarz), Stanisław Skrowaczewski (kompozytor), Andrzej Szczepkowski (aktor) czy Mirosław Żuławski (pisarz i dyplomata)³⁷. To skromne „poczucie bezpieczeństwa” przynajmniej ułatwiało życie wielu profesorom i lwowskiej młodzieży w warunkach ciągłych represji.

Z chwilą zamknięcia Uniwersytetu, jeszcze w lipcu 1941 roku, przybył do Lwowa Czesław Wycech, dyrektor Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj. Odbył m.in. spotkanie z prof. Edmundem Bulandą, byłym rektorem UJK, który od 1939 roku czynnie zaangażowany był w działalność konspiracyjną, w tym także w tajne nauczanie. Teraz prof. Bulanda upoważniony został przez Wycecha do koordynowania prac konspiracyjnego szkolnictwa wyższego na terenie Lwowa³⁸. Jednocześnie uzgodniono, że prof. Bulanda wraz z prof. Augustem Zierhofferem podejmą współpracę z organizowanym wówczas przez prof. Stefana Pieńkowskiego Działem Nauki i Szkół Wyższych Departamentu Oświaty i Kultury³⁹. Podkreślić należy, że kiedy zorganizowana została podziemna Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury we Lwowie, to nie podlegały jej kompetencjom sprawy związane ze szkolnictwem wyższym⁴⁰.

Jeszcze w lipcu 1941 roku, zanim prof. Edmund Bulanda współpracujący od 1940 roku z ppłk. Emilem Macielińskim, komendantem lwowskiego Okręgu, a następnie Obszaru ZWZ, objął funkcję Okręgowego Delegata Rządu we Lwowie (nastąpiło to 5 sierpnia 1941 roku), rozpoczął przygotowania zmierzające do reaktywowania w konspiracji tajnego Uniwersytetu Jana Kazimierza. Odbił wówczas wiele spotkań z ostatnimi przedwojennymi dziekanami: Wydziału

³⁵ Z. S. Olesiak, op.cit., s. 53-54.

³⁶ *Lwowskie środowisko naukowe...* (Dyskusja: Prof. Kazimierz Matusiak, Prof. Waldemar Voisé), s. 111-112, 146-147.

³⁷ Ks. J. Niemiec, *Wiem, że naszego zaufania nie zawiódł. Ksiądz Henryk Mosing (1910–1999) – doktor nauk medycznych, w: Pasterz i twierdza. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Biskupowi Janowi Olszańskiemu, Ordynariuszowi Diecezji w Kamieńcu Podolskim*, pod redakcją ks. Józefa Wolczańskiego, Kraków-Kamieniec Podolski 2001, s. 151.

³⁸ Relacja prof. Jana Hulewicza. W zbiorach autora.

³⁹ *Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój*, t. XXV, 1947, s. 201.

⁴⁰ Relacja dr. Jana Gerlacha. W zbiorach autora.

Teologicznego (ks. prof. Jan Stepa - p.o. dziekan), Prawa (prof. Kazimierz Przybyłowski), Humanistycznego (prof. Jerzy Kuryłowicz) i Matematyczno-Przyrodniczego (prof. August Zierhoffer)⁴¹. W organizacji tych spotkań wspomagał go prof. Zygmunt Czerny z Wydziału Humanistycznego. W związku z tym, że ostatni przedwojenny rektor UJK, wybrany w 1939 roku, prof. Roman Longchamps de Berier, rozstrzelany został na Wzgórzach Wuleckich (4 VII 1941 r.), a prorektor ks. prof. Piotr Stach wyjechał ze Lwowa w listopadzie 1939 roku po likwidacji Wydziału Teologicznego, rektorem został prof. Edmund Bulanda, poprzednik prof. Romana Longchamps de Beriera na stanowisku rektora, zaś prorektorem prof. Zygmunt Czerny, który przed wojną był dwukrotnie dziekanem Wydziału Humanistycznego (1937–1939). O ciągłości tradycji Uniwersytetu Jana Kazimierza zaświadczały także konspiracyjni dziekani, wybrani w czerwcu 1939 roku: prodziekan ks. prof. Jan Stepa (p.o. dziekan) na Wydziale Teologicznym, prof. Kazimierz Przybyłowski na Wydziale Prawa, prof. Jerzy Kuryłowicz na Wydziale Humanistycznym, prof. August Zierhoffer na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym. Niebawem dołączył do nich prof. Teofil Zalewski, dziekan Wydziału Lekarskiego (od 1941). W tym początkowym okresie organizowania tajnego Uniwersytetu dużą rolę odegrał prorektor prof. Zygmunt Czerny, który do czasu sprawowania przez prof. Bulandę stanowiska Okręgowego Delegata Rządu RP, tj. do stycznia 1942 roku, faktycznie zarządzał podziemnymi strukturami Uniwersytetu⁴².

1. Wydział Teologiczny

Z chwilą nastania okupacji niemieckiej znacznie poprawiły się warunki funkcjonowania Seminarium Duchownego, a wraz z nim Wydziału Teologicznego. Już w lipcu 1941 roku Seminarium odzyskało swój dawny gmach, znacjonalizowany w 1939 roku przez władze sowieckie. Toteż 2 września rozpoczęto kolejny rok akademicki. Przyjęto wówczas nie tylko tych kandydatów, których w 1939 roku odesłano do domów, ale również nowych, w tym z ukończoną dziesięcioletką sowiecką. Władze seminaryjne nie zważały na fakt, że w myśl rozporządzenia GG nie wolno było otwierać pierwszego kursu dla adeptów teologii; zezwalało ono jedynie na dokończenie procesu kształcenia przyjętych przed 1939 rokiem⁴³. Dowiedziawszy się o tym, władze niemieckie 24 stycznia 1942 roku wkroczyły do Seminarium i nakazały opuścić gmach tym alumnom, którzy nie wykazali się dokumentem przyjęcia z 1939 roku, z wyjątkiem 50-letniego prof. Feliksa Oko.

⁴¹ W rozmowach tych nie był reprezentowany Wydział Lekarski. Dziekan tego wydziału wybrany na kadencję 1939/1940, prof. Witold Nowicki, rozstrzelany został na Wzgórzach Wuleckich. Jego następcą został prof. Teofil Zalewski (1872–1954), senator II RP III kadencji (1930–1935). Kierował on tajnym Wydziałem Lekarskim.

⁴² Relacje prof. Kazimierza Przybyłowicza, ks. prof. Alfonsa Schletza. W zbiorach autora.

⁴³ Ks. S. Bizuń, op. cit., s. 124.

Jednocześnie zabrano na przesłuchanie 4 alumnów, rektora ks. prof. Stanisława Frankla i prorektora ks. dr. Stanisława Bizunia. Celem tych przesłuchań było potwierdzenie uprzedniego donosu do gestapo i udowodnienie ks. Franklowi wygłoszenia patriotycznej mowy dla kleryków podczas świąt Bożego Narodzenia 1941 roku. W konsekwencji ks. Frankl został aresztowany. Od listopada 1942 roku przebywał w szpitalu więziennym najpierw przy ul. Bilińskiego, później na Zamarstynowie. Tutaj 15 kwietnia 1943 roku został uwolniony przez oddział AK i pozostawał w ukryciu. Wycieńczony pobytem w więzieniu wkrótce zapadł na gruźlicę i 26 czerwca 1944 roku zmarł w klasztorze Reformatów we Lwowie. Pochowany został na cmentarzu Janowskim pod nazwiskiem „Jan Gliniecki”⁴⁴.

Z chwilą aresztowania ks. prof. Frankla władza duchowna nie mianowała nowego rektora, lecz powierzyła kierownictwo Seminarium ks. dr. Stanisławowi Bizuniowi. Natomiast abp. Bolesława Twardowskiego jako kurator reprezentował ks. prof. Stanisław Szurek. Dopiero po aresztowaniu przez Sowieców ks. Bizunia (3/4 I 1945) nowym rektorem od września 1945 roku został ks. prof. Jan Stepa⁴⁵.

Od roku akademickiego 1941/1942 w składzie wykładowców Wydziału Teologicznego nie zaszły większe zmiany. Po zamordowaniu na Wzgórzach Wuleckich ks. dr. Władysława Komornickiego (4 VII 1941) i śmierci ks. prof. Stefana Leona Skibniewskiego (5 I 1942) nowymi wykładowcami zostali: ks. dr Franciszek Konieczny (teologia fundamentalna) i ks. dr Marian Rechowicz (zastąpił prof. Bulańcę). Natomiast od września 1942 roku wykłady z biblistyki objął O. Walenty Prokulski SJ. Od 1944 roku ks. Konieczny zastąpił ks. dr Michał Rękas⁴⁶.

Efektom działalności Seminarium Duchownego i Wydziału Teologicznego w okresie okupacji niemieckiej było przyjęcie sakramentu kapłaństwa przez 23 alumnów-studentów⁴⁷.

2. Wydział Prawa

Organizowanie tajnych studiów prawniczych rozpoczęło się w sierpniu 1941 roku. Prof. Kazimierz Przybyłowski, prowadzący w okresie okupacji niemieckiej kancelarię adwokacką wspólnie z prof. Wacławem Osuchowskim na placu Bernardyńskim we Lwowie⁴⁸, nawiązali kontakty z dwoma docentami Wydziału Prawa: Marianem Waligórskim i Marianem Zimmermannem, także prowa-

⁴⁴ Ks. W. Szetelnicki, *op.cit.*, s. 148–172.

⁴⁵ J. Wołczański, *Stepa Jan Piotr Paweł*, Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce, t. 3, Lublin 1995, s. 86.

⁴⁶ Ks. S. Bizuń, *op.cit.*, s. 124, 163, 228.

⁴⁷ Ks. W. Szetelnicki, *op.cit.*, s. 198–205.

⁴⁸ Po aresztowaniu ks. prof. Stanisława Frankla, kiedy w połowie listopada 1942 roku wpłynął do Sądu Specjalnego we Lwowie (Sondergericht in Lemberg) akt oskarżenia, na prośbę arcybiskupa lwowskiego i profesorów Wydziału Teologicznego, obrońcą jego został prof. Kazimierz Przybyłowski, Ks. S. Bizuń, *op.cit.*, s. 171–172.

dżącymi kancelarie adwokackie. Wszyscy czterej: Przybyłowski, Osuchowski, Waligórski i Zimmermann podjęli dalsze rozmowy z przedwojenną kadrą naukową Wydziału Prawa. Punktem kontaktowym były ich kancelarie adwokackie⁴⁹. Jednocześnie prof. Przybyłowski za pośrednictwem Waldemara Voisé⁵⁰, przedwojennego studenta Wydziału Prawa UJK, a w latach 1939–1941 Uniwersytetu Iwana Franki, zaangażowanego w działalność konspiracyjną, nawiązał kontakt ze środowiskiem studentów Wydziału Prawa. Ich punktem kontaktowym były również wspomniane kancelarie adwokackie⁵¹.

Wydział Prawa konspiracyjną działalność rozpoczął od października 1941 roku. Zorganizowana już była kadra naukowa, nastąpiły zapisy studentów, uzgodnione zostały procedury organizacyjne. Łącznikiem między dziekanem a środowiskiem studentów był Waldemar Voisé. Wykłady w kilkusobowych kompletach odbywały się nie tylko w kancelariach adwokackich, ale także w mieszkaniach prywatnych i pomieszczeniach parafialnych⁵². Dokumentację studiów i egzaminów prowadził prof. Przybyłowski. Studia były bezpłatne, zaś kadra naukowa otrzymywała skromne wynagrodzenie z funduszy podziemnego Departamentu Oświaty i Kultury za pośrednictwem Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury we Lwowie. Rozdziałem honorariów na konspiracyjnym Wydziale Prawa z upoważnienia rektora prof. Bulandy zajmował się doc. Wincenty Styś⁵³. Od października 1943 roku, po wyjeździe doc. Stysia do rodzinnego Husowa k. Łańcuta, obowiązki te przejął dziekan, prof. Kazimierz Przybyłowski⁵⁴.

W skład kadry naukowej na tajnym Wydziale Prawa UJK w latach 1941–1944 wchodził: prof. Kazimierz Przybyłowski – dziekan (prawo cywilne), prof. Juliusz Makarewicz (prawo karne, filozofia prawa), prof. Wacław Osuchowski (prawo rzymskie), doc. Marian Zimmermann (prawo administracyjne), doc. Marian Waligórski (procedura cywilna), doc. Wojciech Hejnosz (historia prawa polskiego), prof. Leon Halban (prawo kanoniczne), doc. Stanisław Hubert (prawo narodów), doc. Wincenty Styś (ekonomia i skarbowość), prof. Jan Czekanowski (statystyka), doc. Wilhelm Rappe (prawo administracyjne), prof. Antoni Wereszczyński (prawo polityczne) z Politechniki Lwowskiej, prof. Tadeusz Bigo (prawo publiczne), dr Stanisław Pławski (prawo karne), mgr Adam Radziszowski (prawo cywilne i handlowe), mgr Adam Ostrowski – Okręgowy Delegat Rządu RP we Lwowie od marca do lipca 1944 roku (teoria prawa)⁵⁵.

⁴⁹ Relacja prof. Kazimierza Przybyłowskiego. W zbiorach autora.

⁵⁰ Waldemar Voisé po wojnie był profesorem PAN.

⁵¹ Relacja prof. Kazimierza Przybyłowskiego.

⁵² Relacja prof. Stanisława Huberta. W zbiorach autora.

⁵³ Relacja prof. Wacława Osuchowskiego. W zbiorach autora.

⁵⁴ Relacja mgr. Adama Radziszowskiego. W zbiorach autora.

⁵⁵ Relacje: prof. Kazimierza Przybyłowskiego, prof. Stanisława Huberta, prof. Wacława Osuchowskiego.

Na konspiracyjnych kompletach Wydziału Prawa studiowało ponad 55 studentów. Do najwybitniejszych wówczas absolwentów – zdaniem prof. K. Przybyłowskiego – należeli: Waldemar Voisé, późniejszy profesor Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Mieczysław Sośniak (obronił pracę magisterską 13 VI 1944), profesor na Uniwersytecie Śląskim, Jerzy Chodorowski, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego i Bronisław Pilawski, profesor Politechniki Wrocławskiej⁵⁶.

Obok studiów prawniczych przy tajnym Wydziale Prawa funkcjonowało także konspiracyjne Studium Dyplomatyczne⁵⁷. Wykłady i ćwiczenia z poszczególnych przedmiotów prowadzili nie tylko profesorowie i docenci z Wydziału Prawa, ale także profesorowie z innych wydziałów funkcjonujących w konspiracji. Geografię gospodarczą wykładał prof. August Zierhoffer, dziekan Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, historię polityczną prof. Kazimierz Hartleb, historię społeczną i gospodarczą doc. Stefan Ingot, historię dyplomacji doc. Czesław Nanke (wszyscy z Wydziału Humanistycznego), zaś lektoraty języków obcych prowadzili: prof. Jerzy Kuryłowicz, prof. Zygmunt Czerny, Muhammed Bej Sadyk Agabekzadeh (przedwojenny lektor języków wschodnich)⁵⁸.

Na tajnym Wydziale Prawa UJK przeprowadzono także 3 przewody doktorskie. W dniu 30 marca 1944 roku przed komisją ds. przewodu doktorskiego w składzie: przewodniczący: prof. Marcei Chłamtacz, członkowie: prof. Kazimierz Przybyłowski – promotor, prof. Waław Osuchowski, doc. Marian Waligórski, w mieszkaniu prof. Chłamtacza obronił pracę doktorską Bronisław Walaszek, późniejszy profesor UJ (zm. w 1974 roku). Drugim doktorem nauk prawnych został Franciszek Zachariasiewicz. Obrona odbyła się 5 sierpnia 1944 roku przed komisją w składzie: prof. M. Chłamtacz, prof. K. Przybyłowski, prof. W. Osuchowski, doc. Wilhelm Rappe. Trzecim doktorem został Józef Piechocki (temat: „Kontrakt kupna-sprzedaży w polskim prawie przedrozbiorowym”). Promotorem tej pracy był prof. Przemysław Dąbkowski. Nie przeprowadzono przewodu doktorskiego Tadeuszowi Zawistowskiemu (promotor: prof. P. Dąbkowski), gdyż nie zgłosił się na rygora doktorskie. Przedłożona została jeszcze jedna praca doktorska, ale otrzymała negatywne recenzje. Należy podkreślić, że profesorowie M. Chłamtacz i P. Dąbkowski nie uczestniczyli w tajnych studiach prawniczych i dyplomatycznych, lecz zapraszani byli tylko w skład komisji ds. przewodów doktorskich⁵⁹.

⁵⁶ Relacja prof. Kazimierza Przybyłowskiego.

⁵⁷ Przed 1939 r. przy Wydziale Prawa UJK działało Studium Dyplomatyczne (z prawem wydawania dyplomów magistra nauk dyplomatycznych), powołane i kierowane przez prof. Ludwika Ehrlicha, Studium Sądowe, Studium Administracyjne i Skarbowe, Studium Ekonomiczne; *Spis wykładów w roku akademickim 1938/1939*, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów 1938, s. 15–27.

⁵⁸ Relacja prof. Kazimierza Przybyłowskiego.

⁵⁹ Relacja prof. K. Przybyłowskiego.

3. Wydział Humanistyczny

Wydział Humanistyczny UJK – utworzony w 1924 roku w wyniku podziału dawnego Wydziału Filozoficznego na Wydział Humanistyczny i Matematyczno-Przyrodniczy⁶⁰ – był największą strukturą przedwojennego Uniwersytetu. Pozostał nią również w ramach tajnego UJK.

Organizację tajnego Wydziału Humanistycznego przeprowadził dziekan, prof. Jerzy Kuryłowicz. Podczas spotkania w mieszkaniu prof. Zdzisława Stiebera z udziałem prof. Zygmunta Czernego, prof. Witolda Taszyckiego i prof. Kazimierza Ajdukiewicza ustalono sprawy organizacyjne oraz przedyskutowano lokalizację wykładów i seminariów. Regularne studia na Wydziale Humanistycznym rozpoczęły się od października 1941 roku⁶¹. Jednakże okazało się, że kilku profesorów z własnej inicjatywy podjęło tajne wykłady i seminaria już w lipcu 1941 roku. Przykładem była doc. Stefania Skwarczyńska, która we własnym mieszkaniu prowadziła komplet studentów polonistyki oraz seminarium pt. „Historycznym szlakiem teorii literatury” dla przyszłych aspirantów do doktoratu. Jej działalność pod koniec września 1941 roku włączona została do tajnego Wydziału Humanistycznego⁶². W tym samym czasie podporządkowane zostały konspiracyjne zajęcia z fonetyki doc. Marii Dłuskiej⁶³, indywidualne seminaria prof. Stanisława Łempickiego z historii kultury i prof. Kazimierza Hartleba⁶⁴.

Od października 1941 roku około 100 studentów podjęło tajne regularne studia filologiczne, historyczne, filozoficzne oraz muzykologiczne. Wykłady, ćwiczenia i seminaria w kilkuosobowych grupach odbywały się w mieszkaniach prywatnych, w klasztorach, parafiach, w pomieszczeniach Muzeum Baworowskich i Ossolineum. Najwięcej studentów było na studiach filologicznych⁶⁵.

Zajęcia dydaktyczne na studiach filologicznych prowadzili: prof. Jerzy Kuryłowicz (językoznawstwo), prof. Stanisław Łempicki (historia kultury), prof. Eugeniusz Kucharski (literatura romantyzmu), prof. Witold Taszycki (gramatyka historyczna), prof. Ryszard Ganszyniec (literatura i język średniowiecza), prof. Zdzisław Stieber (dialektologia), doc. Stefania Skwarczyńska (teoria literatury, literatura powszechna), prof. Kazimierz Kolbuszewski (literatura polska), prof. Zygmunt Czerny (literatura romańska), prof. Jerzy Kowalski (literatura klasyczna, łacina), prof. Jerzy Manteuffel (literatura klasyczna, greka), doc. Maria

⁶⁰ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/25, stanowiąca sprawozdanie Rektora i Dziekanów*, Uniwersytet Jana Kazimierza, Lwów 1925, s. 118.

⁶¹ Relacja Marii Taszyckiej (żony prof. Witolda Taszyckiego). W zbiorach autora.

⁶² Relacja prof. Stefanii Skwarczyńskiej. W zbiorach autora.

⁶³ Relacja prof. Marii Dłuskiej. W zbiorach autora.

⁶⁴ Relacja ks. prof. Alfonsa Schletza. W zbiorach autora.

⁶⁵ Relacja prof. Janiny Garbaczowskiej. W zbiorach autora.

Dłuska (fonetyka), dr Janina Garbaczowska – asystent prof. Juliusza Kleinera⁶⁶ (historia literatury polskiej), dr Władysław Floryan (teoria i historia literatury polskiej) oraz dr Tadeusz Lewicki – orientalista (literatura i język arabski)⁶⁷, przed wojną asystent prof. Konstantego Chylińskiego⁶⁸. We wrześniu 1942 roku za ukrywanie osób poszukiwanych przez gestapo aresztowany został prof. Kazimierz Kolbuszewski i wywieziony do obozu zagłady na Majdanku, gdzie 20 lutego 1943 roku zmarł na tyfus plamisty, w przeddzień wykupienia go przez konspiracyjne środowisko naukowe Lwowa⁶⁹. W tym samym 1942 roku wyjechał ze Lwowa do Warszawy prof. Jerzy Manteuffel, gdzie kontynuował działalność na tajnym Uniwersytecie Warszawskim (1942–1944). Podczas powstania warszawskiego w 1944 roku powrócił do Lwowa, okupowanego już przez Armię Czerwoną, i do połowy 1945 roku pracował na reaktywowanym Uniwersytecie im. Iwana Franki, a następnie wyjechał do Wrocławia. Natomiast w 1943 roku opuścił Lwów prof. Jerzy Kowalski (wyjechał do Warszawy), zagrożony aresztowaniem za współpracę z polskim podziemiem (ps. „Agamemnon”)⁷⁰.

Tajne studia historyczne z upoważnienia prof. Jerzego Kuryłowicza zorganizował i koordynował doc. Stefan Inglot. Wykłady i seminaria w zakresie historii prowadzili: prof. Kazimierz Hartleb (historia kultury), prof. Edmund Bulanda (archeologia), prof. Teofil Modelski (historia średniowieczna), prof. Jerzy Manteuffel – filolog klasyczny (historia starożytna), doc. Karol Maleczyński (nauki pomocnicze historii), doc. Czesław Nanke (historia nowożytna), doc. Bronisław Włodarski (dzieje Rusi), doc. Stefan Inglot (historia społeczna i gospodarcza), dr Marian Haisig (ćwiczenia z historii średniowiecznej), dr Ewa Maleczyńska (metodyka i dydaktyka historii). Po wyjeździe w 1942 roku prof. Jerzego Manteuffla do Warszawy wykłady z historii starożytnej przejął doc. Kazimierz Majewski (archeolog), asystent prof. Edmunda Bulandy⁷¹. W 1943 roku do grona tajnych wykładowców dołączył prof. Roman Grodecki z Uniwersytetu Jagiellońskiego, który okres okupacji spędził we Lwowie, pracując w Bibliotece im. Ossolińskich. Wykładał on historię średniowieczną, wspomagając chorującego wówczas prof. Teofila Modelskiego⁷². Natomiast wykłady z zakresu historii sztuki prowa-

⁶⁶ Prof. J. Kleiner z chwilą nastania okupacji niemieckiej ukrywał się, a wkrótce wyjechał ze Lwowa. Osiadł w majątku Fudakowskich w Krasnobrodzie, gdzie prowadził tajne nauczanie.

⁶⁷ Prawdopodobnie uczestniczyli także: dr Stefan Kawyn, dr Przemysław Zwoliński, dr Stefan Hrabec. Relacja Janiny Garbaczowskiej.

⁶⁸ Relacje: prof. S. Skwarczyńskiej, prof. J. Garbaczowskiej, Marii Taszyckiej, prof. Marii Dłuskiej, Ireny Lewickiej. W zbiorach autora; prof. K. Chyliński zmarł 5 II 1939 roku we Lwowie.

⁶⁹ Relacja prof. S. Skwarczyńskiej.

⁷⁰ Relacja s. Marii Stelli Trzeciekiej; J. Łanowski, *Wspomnienie o Jerzym Kowalskim*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1997, nr 3-4, s. 278.

⁷¹ Relacja prof. Stefana Ingłota. W zbiorach autora; A. Podraza, *Lwowskie środowisko naukowe...*, s. 53-54.

⁷² Relacja prof. S. Ingłota.

dzili: prof. Władysław Podlacha, prof. Mieczysław Gębarowicz i dr Zbigniew Hornung (wychowanek prof. Podlachy). Prof. Władysław Podlacha był kierownikiem studiów w zakresie historii sztuki⁷³. Z ośrodkiem tajnych studiów w zakresie historii współpracował prof. Franciszek Bujak, chociaż nie prowadził zajęć dydaktycznych. Prof. Bujak pomimo złego stanu zdrowia zaangażowany był w działalność konspiracyjnego ruchu ludowego we Lwowie, a jego kandydatura wysunięta została w 1941 roku na funkcję Okręgowego Delegata Rządu RP. Stanowiska tego prof. Bujak nie przyjął⁷⁴.

Tajne studia filozoficzne zorganizował prof. Kazimierz Ajdukiewicz wspólnie z dr Izydora Dąmbską. Obydwoje już od 1940 roku prowadzili konspiracyjne wykłady i seminaria, utrzymując kontakty z przedwojennymi studentami filozofii. Od października 1941 roku dołączył do nich prof. Roman Ingarden. Zajęcia odbywały się w ich lwowskich prywatnych mieszkaniach oraz w klasztorze OO. Dominikanów. Studiowało 18 studentów (3 komplety po 6 osób)⁷⁵.

W roku akademickim 1943/1944 z inicjatywy prof. Kazimierza Ajdukiewicza i prof. Kazimierza Sośnickiego zorganizowane zostało tajne Studium Pedagogiczne. Słuchaczami tego Studium byli nie tylko studenci tajnego UJK, ale także nauczyciele, którzy chcieli uzyskać kwalifikacje pedagogiczne do nauczania w szkołach (ogółem ok. 30 osób). Kierownikiem Studium był prof. Kazimierz Ajdukiewicz, wykładający zarazem logikę, zaś poszczególnych przedmiotów nauczali: dr Izydora Dąmbska (historia filozofii), dr Tadeusz Tomaszewski (psychologia wychowawcza), dr Antoni Knot (historia wychowania), doc. Kazimierz Sośnicki (pedagogika i dydaktyka), prof. Mieczysław Kreutz (psychologia ogólna). Początkowo zajęcia odbywały się w mieszkaniach prywatnych, ale po paru dniach funkcjonowania Studium zlokalizowane zostało w klasztorze OO. Franciszkanów. Trzech franciszkanów było słuchaczami tego Studium: o. Andrzej Tadeusz Deptuch, o. Szczepan Krajewski i o. Marian Lisowski oraz m.in.: Antonina Majewska, Anna Biegańska, Zofia Skała⁷⁶.

W ramach tajnego UJK odbywały się także studia z zakresu muzykologii. Prowadził je nestor polskiej muzykologii, prof. Adolf Chybiński. Zajęcia odbywały się w Ossolineum, gdzie profesor w latach okupacji znalazł zatrudnienie⁷⁷.

⁷³ Relacja dr. Jana Gerlacha. W zbiorach autora; A. Podraza, *Lvov University in the Years 1939-1945...*, s. 437.

⁷⁴ Relacja prof. S. Inglota; W. Grabowski, *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj*, Warszawa 1995, s. 227.

⁷⁵ Relacja prof. Izydory Dąmbskiej. W zbiorach autora.

⁷⁶ Relacja o. Andrzeja Tadeusza Deptucha OFM (odpis). W zbiorach autora.

⁷⁷ Relacja ks. Alfonsa Schletza. W zbiorach autora.

Efektom konspiracyjnej działalności Wydziału Humanistycznego było nie tylko uzyskanie przez kilku studentów magisteriów⁷⁸, lecz również przeprowadzenie kilku przewodów doktorskich. W dniu 17 kwietnia 1942 roku przed komisją w składzie: prof. Edmund Bulanda – rektor, prof. Jerzy Kuryłowicz – dziekan, prof. Stanisław Łempicki – promotor, prof. Kazimierz Hartleb i doc. Bronisław Włodarski – recenzenci, odbyła się obrona pracy doktorskiej pt. „Józef Jakubowski żołnierz i kapłan (1743-1814” ks. mgr. Alfonsa Schletza ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy. Natomiast 9 września 1943 roku prace doktorskie obronili: mgr Jan Gerlach (temat: „Pospolite ruszenie i obrona za Zygmunta I”), ks. mgr Roman Daca („Nadania i świadczenia Polski na rzecz Kościoła ruskiego Ziemi Czerwińskiej”) oraz mgr Edward Horwath (vel Hodbod). Promotorem prac Jana Gerlacha i ks. Romana Dacy był prof. Kazimierz Hartleb, zaś Edwarda Horwatha (vel Hodboda) doc. Bronisław Włodarski⁷⁹. Tego samego dnia po obronach odbyły się promocje doktorskie: ks. dr. Mariana Rechowicza i ks. dr. Władysława Poplatka z Wydziału Teologicznego, których obrony odbyły się 28 października 1939 roku (przed rozwiązaniem Wydziału Teologicznego), a także dr. nauk lekarskich Mieczysława Gamskiego⁸⁰ z Wydziału Lekarskiego, którego praca doktorska obroniona została pod koniec czerwca 1939 roku, oraz ks. dr. Alfonsa Schletza. Zarówno obrony, jak i promocje doktorskie miały miejsce w Domu Księża Misjonarzy na tzw. Zosinej Woli. Warto podkreślić, że w okresie okupacji Dom Księża Misjonarzy pełnił rolę konspiracyjnego centrum kultury polskiej we Lwowie. Tutaj w „Sodaliskowie” funkcjonował konspiracyjny teatr młodzieżowy, odbywały się wieczory literackie (m.in.: Jerzego Hordyńskiego), koncerty (kwartet smyczkowy prof. Alfreda Dworskiego), wystawy artystyczne (m.in.: Stanisława Batowskiego, Stanisława Matusiaka), prelekcje (m.in.: profesorów Łempickiego, Taszyckiego, Hartleba, Inglota)⁸¹.

4. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy

Na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym w warunkach konspiracyjnych prowadzono studia w zakresie fizyki, geografii, chemii, biologii i matematyki. Dziekanem Wydziału był prof. August Zierhoffer, geograf, uczeń prof. Eugeniusza Romera. Wykłady, ćwiczenia i seminaria prowadzili m.in.: Wojciech Rubinowicz (fizyka), prof. Włodzimierz Trzebiatowski (chemia), prof. Wiktor

⁷⁸ M.in. studia polonistyczne z tytułem magistra ukończył Jan Trzynadłowski, późniejszy profesor Uniwersytetu Wrocławskiego (promotor: doc. Stefania Skwarczyńska).

⁷⁹ Relacje: ks. prof. Alfonsa Schletza, ks. dr. Romana Dacy. W zbiorach autora.

⁸⁰ Dr mec. Mieczysław Gamski, późniejszy profesor Akademii Medycznej w Lublinie i w Gdańsku, w okresie okupacji był lekarzem prof. Edmunda Bulandy. Relacja prof. Mieczysława Gamskiego. W zbiorach autora.

⁸¹ D. Szul, *Tajny teatr młodzieżowy Lwów-Sodaliskowo 1942–1945*, „Nasza Przeszłość”, t. 36, Kraków 1971, s. 53–78, passim.

Kemula (chemia), dr Stanisław Prebendowski (chemik, wychowanek prof. Romana Małachowskiego)⁸², prof. Edward Sucharda z Politechniki Lwowskiej (chemia), mgr Jerzy Schroeder (ćwiczenia z chemii)⁸³, prof. Julian Tokarski⁸⁴ (mineralogia, petrografia), doc. Henryk Orkisz (geofizyka i meteorologia), prof. Seweryn Krzemieniewski wraz z żoną Heleną Krzemieniewską (obydwoje botanicy), prof. Stanisław Kulczyński⁸⁵ (botanika), prof. Gustaw Poluszyński z Akademii Medycyny Weterynaryjnej (zoologia), doc. Kazimierz Sembrat (anatomia), doc. Zofia Sembratowa z Akademii Medycyny Weterynaryjnej (histologia i embriologia), doc. Jan Noskiewicz (zoologia), prof. Władysław Zych⁸⁶ (paleontologia), prof. Wojciech Rogala (geologia), doc. Zdzisław Pazdro (geologia, hydrogeologia), doc. Julian Czyżewski (geografia), a także prof. August Zierhoffer (geografia), prof. Eustachy Żyliński (matematyka), prof. Władysław Nikliborc z Politechniki Lwowskiej (matematyka)⁸⁷, prof. Władysław Orlicz (matematyka), który w 1939 roku powrócił na UJK z Uniwersytetu Poznańskiego. Profesora Orlicza wspomagała jego żona, dr Zofia Orlicz⁸⁸. Ponadto w roku akademickim 1941/1942 wykłady z zoologii prowadził prof. Benedykt Fuliński, który zmarł

⁸² Z. Jerzmanowska, *Roman Małachowski i jego lwowska szkoła. Z dziejów katedry chemii organicznej Uniwersytetu Jana Kazimierza*, Wydawnictwo IHNOiT PAN, Warszawa 1992, s. 48.

⁸³ Jerzy Schroeder w 1942 roku wyjechał do Krakowa i włączył się w działalność tajnego UJ; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1993, s. 477.

⁸⁴ Prof. J. Tokarski pod koniec 1942 roku wyjechał do Krakowa, gdzie kontynuował tajne nauczanie akademickie na UJ.

⁸⁵ W maju lub w czerwcu 1942 roku wyjechał do Krakowa, gdzie prowadził wykłady na tajnym Wydziale Rolniczym UJ. Przyczyną wyjazdu było zagrożenie aresztowaniem, gdyż od stycznia 1942 roku pełnił funkcję Okręgowego Delegata Rządu RP we Lwowie, G. Mazur, J. Węgierski, *Konspiracja lwowska. Słownik biograficzny*, Katowice 1997, s. 104.

⁸⁶ Czynn timer uczestniczył w konspiracji lwowskiej od 1939 roku. Był m.in. komendantem I Okręgu Lwów-Wschód ZWZ-1 (IV–IX 1940) i p.o. Okręgowym Delegatem Rządu RP we Lwowie (IX 1940–VIII 1941). Aresztowany 13 V 1943 i wywieziony do obozu w Oświęcimiu, a następnie do Leonbergu pod Stuttgartem. Po wojnie na emigracji; G. Mazur, J. Węgierski, op.cit., s. 233–234.

⁸⁷ Prof. Władysław Nikliborc do 1937 roku pracował na Politechnice Lwowskiej, a następnie na Politechnice Warszawskiej. Lata okupacji spędził we Lwowie.

⁸⁸ Dr Zofia Orlicz z d. Krzysik (1898–1999) była nauczycielem fizyki w Gimnazjum i Liceum SS. Notre Dame we Lwowie i asystentem wolontariuszem na UJK. Podczas okupacji łączniczka szefa Oddziału V Komendy Okręgu Lwów ZWZ-AK ks. Rafała Kiernickiego (późniejszego biskupa) i sekretarka Stefana Balickiego z OKOiK we Lwowie. Po wojnie szef łączności komendanta Okręgu Lwów AK-WiN ppłk. A. Sawickiego. Aresztowana w 1948 roku i skazana we Wrocławiu na 12 lat więzienia. Wolność odzyskała w 1953 roku. Zamieszkała wówczas z mężem w Poznaniu. Pozbawiono ją możliwości pracy naukowej. Zmarła w wieku 101 lat, T. Balbus, *Orlicz Zofia, Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939–1956*, t. 6, Kraków 2000, s. 95–99.

2 marca 1942 roku⁸⁹. Konspiracyjne zajęcia odbywały się w mieszkaniach prywatnych. Prof. Rubinowicz zajęcia prowadził zawsze indywidualnie. Jego studentem był wówczas Roman Stanisław Ingarden (syn prof. Romana Ingardena – filozofa), późniejszy profesor fizyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu⁹⁰. Na wydziale tym w maju 1944 roku rozprawę doktorską z zakresu matematyki pt. „O ciągach operacji” obronił Andrzej Alexiewicz. Jej promotorem był prof. Władysław Orlicz, a w skład komisji wchodził ponadto prof. Władysław Nikliborc oraz prof. August Zierhoffer, dziekan Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego⁹¹.

5. Wydział Lekarski

W latach okupacji niemieckiej uniwersyteckie środowisko medyczne funkcjonowało zarówno legalnie, jak w konspiracji. Działalność legalna koncentrowała się na płaszczyźnie Państwowych Medyczno-Przyrodniczych Kursów Zawodowych. Natomiast działalność konspiracyjna na realizowaniu, w ramach tych kursów, polskich przedwojennych programów studiów lekarskich i farmaceutycznych oraz umożliwianiu polskim studentom, którzy na owe kursy nie zostali przyjęci, tajnego studiowania. Przykładem studenta odbywającego tajne studia medyczne, a nieprzyjętego na kursy medyczne był Tomasz Cieszyński, syn profesora Antoniego Cieszyńskiego, rozstrzelanego 4 lipca 1941 roku na Wzgórzach Wuleckich, później profesor Akademii Medycznej we Wrocławiu⁹². W okresie okupacji zaliczył on egzaminy u następujących profesorów: prof. Kazimierza Bocheńskiego, doc. Wincentego Czerneckiego, doc. Adriana Demianowicza, prof. Franciszka Groëra, prof. Adama Grucy, doc. Wiktora Jankowskiego, prof. Jana Lenartowicza, dr. Albina Musiała oraz doc. Bolesława Popielskiego⁹³. Należy podkreślić, że decyzje o dopuszczaniu polskich studentów do tajnych studiów medycznych zapadały na konspiracyjnych posiedzeniach Rady Wydziału Lekarskiego UJK, działającej pod przewodnictwem dziekana, prof. Teofila Zalewskiego.

⁸⁹ Relacje: prof. Włodzimierza Trzebiatowskiego i prof. Kazimierza Sembrata. W zbiorach autora; S. Sroka, *Nauki weterynaryjne we Lwowie do roku 1945*, Rzeszów 1999, s. 258; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, Wrocław 1993, s. 310, 511; *Lwowskie środowisko naukowe...*, Dyskusja: prof. dr Roman Mierzecki (Warszawa), s. 157.

⁹⁰ Informacja prof. Romana Stanisława Ingardena (Toruń).

⁹¹ L. Meligranda, W. Wnuk, *Władysław Orlicz (1903–1990)*, „Roczniki Polskiego Towarzystwa Matematycznego”, Seria II: Wiadomości Matematyczne, t. XXXVI, 2000, s. 93; L. Meligranda, W. Wnuk, *Władysław Orlicz (1903–1990)*, „Nauka Polska”, 1992, nr 3, s. 190.

⁹² Tajne studia medyczne rozpoczęli m.in.: Tadeusz Czereda, Roman Kostołowski, Bolesław Fichtel, Zbigniew Konopka; zob. Z. Albert, *Lwowski Wydział Lekarski...*, s. 49.

⁹³ T. Cieszyński, *Działalność Wydziału Lekarskiego UJK we Lwowie w czasie II wojny światowej od września 1939 do sierpnia 1944 roku*, „Semper Fidelis”, 1995, nr 2, s. 8.

Motywy odtworzenia w podziemiu przedwojennej Rady Wydziału Lekarskiego UJK była przede wszystkim troska o rozwój medycznej kadry naukowej. Po zbrodni dokonanej w lipcu 1941 roku na profesorach lwowskich największe straty poniósł Wydział Lekarski. Stracono wówczas 13 profesorów i docentów oraz 2 doktorów nauk lekarskich (dr. Jerzego Nowickiego i dr. Stanisława Ruffa). W tej sytuacji Rada Wydziału Lekarskiego, oprócz kształcenia lekarzy, podjęła działania, których celem było umożliwienie kilku doktorom nauk lekarskich przeprowadzenia habilitacji. *Veniam legendi* uzyskali: dr Zygmunt Albert, przed wojną starszy asystent Zakładu Anatomii Patologicznej (kierownik: prof. Witold Nowicki); dr Tadeusz Ceypek, starszy asystent w Klinice Chorób Nosa, Gardła i Uszu (kierownik: prof. Teofil Zalewski); dr Bronisław Giędosz, starszy asystent w Zakładzie Patologii Ogólnej i Doświadczalnej (kierownik: prof. Marian Franke); dr Kazimierz Jabłoński, starszy asystent w Klinice Położniczo-Ginekologicznej (kierownik: prof. Kazimierz Bocheński); dr Tadeusz Jacyna Onyszkievicz, starszy asystent w Klinice Chirurgicznej (kierownik: prof. Tadeusz Ostrowski); dr Jan Jankowski (internista); dr Tadeusz Korzybski, starszy asystent w Zakładzie Chemii Lekarskiej (kierownik: prof. Jakub Karol Parnas⁹⁴); dr Włodzimierz Kuryłowicz, starszy asystent w Zakładzie Mikrobiologii Lekarskiej (kierownik: prof. Napoleon Gąsiorowski); dr Stanisław Liebhard, młodszy asystent w Klinice Chirurgicznej (kierownik: prof. Tadeusz Ostrowski); dr Franciszek Redlich (pediatra)⁹⁵. Wówczas w skład Rady Wydziału Lekarskiego wchodził: prof. Eugeniusz Artwiński (kierownik Kliniki Chorób Nerwowych i Umysłowych), prof. Kazimierz Bocheński (kierownik Kliniki Położniczo-Ginekologicznej), prof. Franciszek Groër (kierownik Kliniki Pediatrycznej), prof. Marian Franke (kierownik Zakładu Patologii Ogólnej i Doświadczalnej), prof. Bolesław Jałowcy⁹⁶ (kierownik Zakładu Histologiczno-Embriologicznego), prof. Józef Markowski (kierownik Zakładu Anatomii Prawidłowej), prof. Jan Lenartowicz (kierownik Kliniki Dermatologicznej), prof. Zdzisław Steusing (kierownik Zakładu Higieny), prof. Rudolf Weigl (kierownik Zakładu Biologii

⁹⁴ Prof. J. K. Parnas przed wejściem Niemców do Lwowa, pod koniec czerwca 1941 roku został przez NKWD ewakuowany wraz z rodziną do Kijowa, następnie do Ufy (Bazkiriya), a później do Moskwy, gdzie na polecenie Stalina przydzielono mu pracownię chemiczną do produkcji kofeiny na potrzeby wojska. Zmarł w Moskwie w 1949 roku. Jego syn Jan Oskar służył w armii gen. Andersa; J. O. Parnas, *Ewakuacja ze Lwowa, Ufa, Moskwa, w: Lwowskie środowisko naukowe...*, s. 198-206.

⁹⁵ T. Cieszyński, op.cit., s. 8.

⁹⁶ Prof. B. Jałowcy został zabity 1 X 1943 roku na ul. Teatyńskiej przez Ukraińców w odwet za zastrzelenie przez Polaków prof. Andrzeja Łastoweckiego (13 VIII 1943), ówczesnego dziekana Państwowych Medyczno-Przyrodniczych Kursów Zawodowych we Lwowie.

Ogólnej), prof. Mieczysław Wierzuchowski⁹⁷ (kierownik Zakładu Fizjologii) oraz prof. Teofil Zalewski – dziekan Wydziału (kierownik Kliniki Chorób Nosa, Gardła i Uszu)⁹⁸. Z Radą Wydziału Lekarskiego współpracowali prawie wszyscy polscy profesorowie-lekarze UJK. Posiedzenia Rady Wydziału odbywały się w pomieszczeniach Instytutu Badań nad Tyfusem Plamistym prof. Rudolfa Weigla (w przedwojennym Zakładzie Biologii Ogólnej) przy ulicy św. Mikołaja 4. W tym miejscu przeprowadzone zostały również tajne habilitacje. Podkreślić należy, że habilitantom na otrzymanych dyplomach podpisanych przez rektora prof. Edmunda Bulandę, dziekana prof. Teofila Zalewskiego ze względów bezpieczeństwa wpisano daty wsteczne, tj. z października 1939 roku⁹⁹.

*

Tajny Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie działał do czasu ponownego zajęcia Lwowa przez Armię Czerwoną. Studiowało na nim ponad 200 polskich studentów. Ponad 100 studentów uzyskało magisterium. Przeprowadzono kilkanaście doktoratów i 10 habilitacji na Wydziale Lekarskim¹⁰⁰. Dorobek ten po zakończeniu wojny został pozytywnie zweryfikowany i zatwierdzony. Ponadto lwowskie środowisko naukowe – wg niepełnych danych Działu Nauki i Szkolnictwa Wyższego Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj z 1944 roku, opracowało do wydania 28 oryginalnych prac naukowych w dziedzinie humanistyki¹⁰¹.

W sierpniu 1944 roku delegowany został przez władze sowieckie do Lwowa doc. I. I. Bieljakiewicz, który rozpoczął działalność organizacyjną na rzecz reaktywowania Uniwersytetu im. Iwana Franki w kształcie organizacyjnym z lat 1939–1941. Uniwersytet ten podjął działalność we wrześniu 1944 roku. Dla Polaków we Lwowie był to znak utraty polskiego Lwowa, zanim ogłoszono postanowienia jałtańskie. Natomiast dla profesury polskiej ten fakt oznaczał koniec Uniwersytetu Lwowskiego, który od 1919 roku nosił imię swojego fundatora (20 stycznia 1661), króla Jana Kazimierza. Ostatnim rozdziałem w dziejach tego Uniwersytetu był tajny Uniwersytet Jana Kazimierza. Wraz z ekspatriacją Polaków ewakuowali

⁹⁷ Prof. M. Wierzuchowski został 11 XI 1942 roku aresztowany. W więzieniu przebywał przez kilka miesięcy, gdyż podejrzewano go, że jest Żydem. Po zwolnieniu nie wrócił do pracy. Po wojnie był profesorem Akademii Medycznej w Łodzi. Zmarł w 1967 roku. Także 11 XI 1942 roku aresztowano we Lwowie 15 lekarzy, w tym profesorów: Lenartowicza, Jałowego, Groëra, Artwińskiego, Frankego. Po paru dniach odzyskali wolność.

⁹⁸ T. Cieszyński, op.cit., s. 7.

⁹⁹ Ibidem, s. 8.

¹⁰⁰ J. Ziomecki, *Profesor Edmund Bulanda*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1997, nr 3–4, s. 244.

¹⁰¹ M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska...*, s. 107.

się także polscy profesorowie. Tylko nieliczni pozostali we Lwowie: prof. Marcei Chlamtacz (1865–1947), prof. Przemysław Dąbkowski (1877–1950), prof. Juliusz Makarewicz (1872–1955), prof. Mieczysław Gębarowicz (1893–1984), doc. Wilhelm Edmund Rappe (1883–1975) oraz dr Franciszek Smolka (1883–1947) – kustosz Biblioteki Uniwersytetu Jana Kazimierza. „W ten sposób dobiegła końca burzliwa i tragiczna historia tego ostatniego bastionu polskości i Europy” – napisał prof. Artur Hutnikiewicz, student polonistyki tajnego Uniwersytetu Jana Kazimierza¹⁰².

Dyskusja po referacie Jana Drausa:

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1939–1944

Jerzy Chmielowski:

Ja nie mam co prawda nic wspólnego z historią nauki – jestem biochemikiem z Uniwersytetu Śląskiego – jednakże cały okres okupacji zarówno sowieckiej, jak i niemieckiej spędziłem we Lwowie i sprawy, o których Pan Profesor mówił, są mi bardzo bliskie. Zarówno sprawy tajnego nauczania, jak i Instytutu Profesora Weigla. Miałem zaszczyt pracować dwa lata u Profesora Weigla.

Studia na tajnym Uniwersytecie oraz Instytut Weigla są to układy połączone. Dla nas z jednej strony to była wielka szansa ta praca u Weigla, ale na nas młodych ciążył obowiązek kształcenia się. Wszyscy uczyliśmy się w systemie tajnego nauczania. Moje informacje ograniczają się z konieczności do spraw osobistych. Po zdaniu matury na kompletach zostałem skierowany wiosną 1944 roku przez panią Dr, której nazwiska niestety nie pamiętam i która odgrywała niesłychanie ważną rolę w organizacji tajnego nauczania, myśmy o tym nawet wszystkiego nie wiedzieli – na studia chemii na tajnym Uniwersytecie Jana Kazimierza. Komplet składał się z pięciu osób: Kazimierz Borsuk, Jerzy Kuryłowicz, syn Prof. Kuryłowicza, Barbara Mękarska, Władysław Riedel i ja. Wykłady w I semestrze odbywały się głównie w domach wykładowców. Byli nimi: wspomniany już tutaj Prof. Włodzimierz Trzebiatowski, chemik, Prof. Wojciech Rubinowicz, fizyk, Prof. Nikliborc, matematyk. Zajęcia laboratoryjne prowadził, wspomniany już tutaj, Dr Stanisław Prebendowski w gmachu chemii przy ulicy Długosza. Było to możliwe ze względu na szczególną sytuację we Lwowie: w czasie okupacji niemieckiej Ukraińcy korzystali z pewnych przywilejów umożliwiających im studiowanie. Mogliśmy dzięki temu konspiracyjnie wieczorami korzystać z laboratoriów uniwersyteckich otwartych dla Ukraińców. Wkroczenie wojsk sowieckich do Lwowa w 1944 roku przerwało nasze studia w trakcie I semestru. Na

¹⁰² A. Hutnikiewicz, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, „Semper Fidelis”, 1990, nr 4–5, s. 25.